

HRENKÓ PÁL

Az ismeretlen „Lázár deák”

Magyarország első jó térképe 1514 nyarán született meg. Ingolstadtban készült róla fametszet 1528 májusában. Egyetlen példánya maradt fenn, alig száz éve került elő¹.

A térkép szerzője a címfelirat szerint Lázár tapasztalt férfiú, Bakócz Tamás esztergomi bíboros titkára. Érthető tehát, hogy a kutatókat kezdettől fogva érdekli, ki volt ez a kiváló szakember, aki Magyarország remekművé térképét megalkotta.

A kutatás az utóbbi időben felgyorsult. A magyar térképészek áldozatos munkával feldolgozták a lázári életművet, elvégezték a különböző kiadású lázári térképek tudományos értékelését, mégpedig olyan gondossággal és részletességgel, amire alig van példa a külföldi térképtörténeti munkákban.² A térképek fakszimiléi 1971-ben,³ a tanulmányok 1976-ban⁴ jelentek meg. A magyar térképészek e tanulmányokkal áldoztak az első magyar térképész emlékének.

A térkép megjelenésének négyszázötven éves fordulóján további megemlékezések, értékelések láttak napvilágot.⁵

A Lázár-tanulmányok, ismertetések nagy száma alapján úgy tűnik, lezárult a kutatás, a felmerült kérdések tisztázódtak, még csak vita sem kerekedett. Most mégis visszatérek a témára, és felvetem kételyeimet – éppen az ünnepeelt szerző, a térképalkotó Lázár, az ismeretlen „Lázár deák” személyét illetően.

Ünneprontás ez? Nem hiszem. A párhuzamos publikációk egyeztetése céljából tartom szükségesnek, az egy nyelvűség és egyértelműség óhajtott igényével.

*

¹ OSZK Apponyi-gyűjtemény. Fontosabb irodalom; *Oberhammer–Wieser*: Wolfgang Lazius Karten. Innsbruck, 1906; *O. Harnos Eleonora*: Magyarország térképe 1528-ból. Térképészeti Közl. I. 1930. 3; *Irmédi Molnár László*: Lázár deák térképének problémája. Földrajzi Közl. 1971. 2–3; *Cartographia Hungarica*. Magyar Helikon/Cartographia 1972. Összeáll. Nemes Klára.

² *Stegena Lajos*: A négyszázötven éves Lázár deák. Magyar Nemzet, 1978. máj. 31.

³ *Maps of Hungary by Lazarus secretarius*, Hungarian mapmaker. Bpest., 1971. Szerk. Stegena L.

⁴ A magyar térképészet kezdetei. Szerk. Stegena L. Tankönyvkiadó, 1976.

⁵ *Hrenkó Pál*: Magyarország négyszázötven éves térképe. Geodézia és Kartográfia (köv.: GK) 1978. 2; *Uő*: Négyszázötven éves az esztergomi érsek titkárának térképe. Dunakanyar. 1978. 2; *Stegena Lajos*: Lázár deák 450 éves Magyarország térképe. Magyar Tudomány. 1978. 10.

Mindenekelőtt érdemes felemlíteni az ismert forrásművek ide vonható részleteit.

A leghitelesebb forrásnak vélem Jacob Ziegler matematikus és kozmográfus (1470–1549) levelét, amelyet 1529 április idusán Velencéből írt Georg Tanstetter (Collimitius) bécsi professzornak. „Velencébe eljutott Magyarországotat (térképedet) – írja Ziegler a levélben – a napokban láttam, és azt igen nagyon megdicsérem; egyrészt mert az általam ismert helyek összehasonlításából látom, hogy igaz, és ez a többi helyre nézve is bizalmat kelt bennem iránta, másrészt mivel én magam is dolgoztam rajta azon a nyáron, amikor a magyar jobbágyparaszrok és pásztorok fellázadtak. Abban az időben, miközben a főurak nagy aggodalmak közepette mindennap az ország ügyeiről tanácskoztak, én és Eleázár, a munka elsődleges szerzője, jóllehet nem volt ekkora gondunk, noha mi sem estünk kívül a veszélyen, egy Magyarország összeállítására vonatkozó tervezetet készítettünk. Hogy azóta mi lett belőle, azt nem tudtam, abban a hiszemben voltam nagy sajnálatomra, hogy elveszett; annál nagyobb örömmel láttam, hogy épségben maradt, és a te gondozásodban megjelent. Brodarics István, Lajos király követe a városban (Rómában), az én kiváló barátom, rajzolt egy hasonló pontos térképet Magyarországról, de azután hogy a trencsényi gróf (Szapolyai János) lázadó pártjához csatlakozott, nem tudom, befejezte-e”.⁶

A munkatárs Ziegler mellett még egy szakemberről értesülünk, Taurinus István 1514. október 28-án Esztergomban kelt, Joachimus Vadianusnak írott leveléből:

„Mindennap sokat emlegetjük uraságotat Johannes Nissenus csillagással (matematikussal), ki nemrég került főtisztelendő uram (Bakócz Tamás) udvari emberei közé. Bolondját járhatja a vén kriptaszökevényvel, ki egész lelkével a csillagjósok ostobaságain csügg, s nem kis pénzt zsebel be, ámde egy hónap termését egyetlen rövid nap szétszórja. Így hát valószínűleg nem sokkal gazdagabban tér vissza nemsokára a szép Bécsbe, ahonnan egykor elindult... Üdvözöld nevemben újfent a kiváló doktort, Georgius Collimitius urat, e mindig tevékeny férfit, közös barátunkat, s végül szövetségtek és lakomáitok minden egyes részesét...”.⁷

Időrendben most következik a térképi címfelirat.

„Magyarország térképe négy oldalon, melyet a néhai Tamás esztergomi bíboros titkára, Lázár, ez a tapasztalt férfiú állított össze; s amelyet Georg Tanstetter-Collimitius vizsgált felül és bővített ki; és amelyet immár Johannes Cuspinianus kiadott Magyarország és Csehország legfelségesebb királyának, Ferdinándnak, Spanyolország hercegének és trónörökösének, Ausztria főhercegének stb. ajánlva; és amely öfelsége oltalma alatt a keresztény világ használatára, a leyssnigki Petrus Apianus ingolstadtai matematikus munkájával bocsátatott ki, az Ur 1528. esztendejében”.⁸

Itt említhető Cuspinianusnak egy, a térképpel kapcsolatos nyilatkozatából az alábbi részlet;

⁶ Irmédi Molnár L. i. m.; A. Fekete Nagy, V. Kenéz, L. Sölymosi, G. Érszegi: Monumenta Rusticorum in Hungaria Rebellium Anno MDXIV. Akadémiai Kiadó, 1979. 418. A fordításokat dr. Kenéz Győzőnek ezúton köszönöm meg.

⁷ Magyar humanisták levelei. Gondolat, 1971. 464–468; Stephanus Taurinus: Stauromachia. Bpest., 1944. IX; Hrenkó P.: Lazarus (Rosetus) Magyarország első térképének alkotója. GK 1974. 6.

⁸ Eltérés az eddigi fordításoktól: néhai – nem Lázárra, hanem Bakóczra vonatkozik; tapasztalt (hozzáértő, jártas) – nem pedig tudós; immár (mostmár) – nem pedig először, már egyszer, amiből a térképnek egy korábbi kiadására következtek.

„Bevallom, sokáig gyötört engem az, hogy vajon hol lehetett Trajánus hídja a Dunán, de midőn a minap megtaláltam a Magyar Királyság leírásait, és ugyanannak térképét kiadtam és Ferdinánd magyar királynak ajánlottam, amelyet kinyomtatva már forgalomba hoztak, Herkulesre mondom – és távol legyen az irigykedés e szótól – jeles mű ez; ezt a hidat ebbe a leírásba (térképrajzba) beletettem.”⁹

Wolfgang Lazius (1514–1565) osztrák térképszerkesztő 1552–1556. évi Magyarország-térképe címfeliratában szintén utal térképünkre: „Jóllehet azt a térképet sok évvel előbb Johannus Cuspinianus és egy bizonyos, a hun nemzetségből való Lázár állította össze a Te (Ferdinánd) számodra, ama kilátásban levő háborúhoz . . .” Ugyanennek a térképnek egy, a felsőbb körök kívánságára német nyelvre átírt szövegében pedig: „Nemkülönben az említett magyar térképet sok évvel ezelőtt Johannes Cuspinianus úr, Lázár – egy magyar diák – (Lazari – einen Hungerischen Diakhen) adatai alapján állította össze”.¹⁰

*

Nézzük meg ezek után a térkép szerzőjére vonatkozó új közléseket.

A legtöbb közlés „Lázár deák”-ról szól. A megnevezés indokolása bár homályos, mondván hogy a térképi címrajz adatán kívül nem került elő más adat „Lázár titkár, vagy ahogyan Rómer Flóris kegyelettel elnevezte, Lázár deák személyéről”.¹¹ Továbbá „Sok mindent nem tudunk még Lázárunkról, Lázár deákról, ahogyan őt a múlt században Rómer Flóris szeretettel elnevezte; nem tudjuk a pontos nevét – leginkább Esztergomi vagy Fehérvári Lázárnak nevezhetnénk – nem tudjuk, mikor született, kik voltak a szülei. De ezek nem is túl lényeges dolgok. Tudjuk, hogy magyar ember volt, a bécsi egyetemen – és talán másutt is – tanult, európai műveltségű tudóssá lett . . .”¹²

A deák megnevezésen már Irmédi Molnár László professzor is megütközött, kérdezvén: „ki nevezte el Lázárt deáknak”.¹³ Felvetése kapcsán mutattam rá, hogy a deák elnevezés Wolfgang Lazius bécsi professzortól ered, meglehetősen bizonytalan kitételben, amint erre már utaltam.

Rómer Flóris szorgalmasan gyűjtögette „Lázár titoknok” térképi adatait, és tizenöt esztendeig kutatta az ismeretlen „Lázár Diák” kilétét, mígnem egy 1876-ban előkerült térképből megtudta, hogy nem másról van szó, mint Bakócz esztergomi érsek titkáráról.¹⁴

Lazius kései bizonytalan kitételei nem minősíthetők elsődleges forrásnak, így a magyar deák megnevezés helyessége bizonyításra szorul.

A Fehérvári Lázár elnevezés Ernst Bernleithner bécsi professzortól ered. A bécsi egyetem anyakönyvében 1512-ből fellelt Lazarus de Stuelweissenburg nevű hallgatót azonosította Tanstetternek azzal a Lazarus nevű tanítványával, aki 1514-ben a naptárre-

⁹ Kenéz Győző fordítása, eddig csak részben publikálták. *Oberhummer–Wieser* i. m. alapján.

¹⁰ *Hrenkó P.*: i. m. GK 1974. 6; *Uő.*: Lazius magyarországi térképei. GK 1979. 4; *Uő.*: Wolfgang Lazius félreismert magyar térképei. Dunakanyar, 1979/1. Lásd még *Oberhummer–Wieser* i. m.; *Fodor Ferenc*: A magyar térképírás I. Honvéd Térképészeti Intézet, 1952. 35–38.

¹¹ *Stegena L.* i. m. Magyar Tudomány 1978. 10.

¹² *Uő.* Magyar Nemzet 1978. máj. 31.

¹³ *Irmédi Molnár L.* i. m. 107; *Hrenkó P.* i. m. GK 1974. 6.

¹⁴ *Hrenkó P.* i. m. GK 1974. 6.

form előkészítő munkálataiban munkatársa volt.¹⁵ Bár ennek a feltevésnek a további kutatását nem zárhatjuk ki, az azonban nem látszik valószínűnek, hogy a Székesfehérvárról való magyar tanuló és Tanstetter bécsi tanítványa, továbbá a térképész Lázár bíborosi titkár, tapasztalt férfiú egyazon személy volna. Ugyanis mivel magyarázhatnánk, hogy Ziegler mintegy „tájékoztatta” levelében Tanstettert a térképészítés munkálatairól; közölve vele azt is, hogy annak elsődleges szerzője Lázár (ego et Eleazarus operis primarius auctor)! De ha Tanstetter valóban ismerte Lázárt, miért nem írta teljes nevét a térképre? Taurinus leveléből is érződik a kapcsolat hiánya; Tanstettert közös barátának nevezi, Nissenus (Johannes Borbirijs) csillagász viszont Bakócz „udvari emberei” közé került (lásd fentebb).

Megemlítek még egy ismeretlen tényezőt. Tanstetter a térképet – mint ezt a címfeliratból olvashatjuk – felülvizsgálta és kiegészítette. A településábrák vizsgálata közben tapasztaltam, hogy a helységek pontos helyét az ábrákba épített körjel mutatja. Azonban ezek a térkép pontosságával szorosan összefüggő kis körjelek éppen a Bécs környéki részekben (Bruck, Wienerneustadt, Baden táján) hiányoznak. Kézenfekvő tehát a feltételezés, hogy ezekkel a szabadon rajzolt ábrákkal Tanstetter egészítette ki az egyébként is hiányosan ábrázolt nyugati országrészt. Közös munka esetén nem várható ilyen alapvető különbség – éppen a bécsi egyetem közelségében.

A Székesfehérvárról érkezett Lázárt nem azonosítja a térképszerkesztő Lázárral Bendefy László sem. Véleményében osztoztak az esztergomi prímási könyvtár és levéltár igazgatói is. Azonban Bendefy teljesen valószínűtlen módon azonosította Lázárt, egy myttai földesúrnak a bécsi egyetemen tanuló fiával, aki „1509-ig Michael Rozen (Rosson Mihály) néven független magyar nemes úr; 1509-ben vagy 1510-ben szentelték pappá, s ekkor kapta a Lazarus nevet”.¹⁶ Ennek a feltevésnek semmi alapja nincs, ugyanis Michael Rozen nem más, mint a neves sávniki (Spišský Štiavnik) apát. Magas tisztségét még Bakócz életében nyerte el, és azt 1518-tól haláláig, 1542-ig viselte.¹⁷ Az utolsó sávniki ciszterci apát haláláig Mihály névvel élt, őt tehát semmi esetre sem lehet Lazarusnak mondani.

*

Az azonosítás nehézsége kétségtelenül az adatok hiányából ered. Lázár megnevezése már a térképen csonka. A német–osztrák munkatársak teljes nevei mellett Lázár csak „tapasztalt (hozzáértő?) férfiú”, a bíboros titkára, úgy tűnik, alig ismerték. Még a titkári megnevezés is kérdéses.¹⁸

Lazius 40 év távlatából még bizonytalanabb módon – egy magyar deáknak véli. Megnevezéséből egy, a feledés homályába ment idegen (nem német), tanult, latinul értő világi értelmiségi személy körülírása érződik.

*

¹⁵ Bernleithner, E.: Der Autor der ältesten Ungarnkarte und seine Mitarbeiter. Mitt. d. Geogr. Ges., 1974.

¹⁶ Bendefy László: Lazarus secretarius és térképe. A magyar térképészet kezdetei. i. m. 1976. 9–15; *Uő.* Adatok Lázár deák személyének ismeretéhez. GK 1976. 3.

¹⁷ Deáky Honór: A Sávniki apátság története. Ciszterci doktori értekezések 81. Pécs, 1937.

¹⁸ Magyar életrajzi lexikon. II. Akadémiai Kiadó 1969. 46.

Az esztergomi bíboros környezetében mind ez ideig egy Lázár nevű személyre találtunk adatokat. Először 1956-ban említette Zolnay László, de hitelt nem kapott.¹⁹ Ez a személy *Lazarus Rosetus* vagy *Rosetus Lázár kanonok* (káplán), aki 1509 és 1514 között, tehát éppen a kérdéses időszakban szerepelt az esztergomi főkáptalan jegyzőkönyvében.

Szerencsénkre a főkáptalan 1500–1527 közötti üléseinek jegyzőkönyve átvészelte a török uralmat. Amikor Marsigli gróf a felszabadított Budavár égő romjai között korvinákat keresve rátalált, ezt is megmentette számunkra.²⁰

A jegyzőkönyvből Rosetus Lázárra vonatkozóan értékes adatok nyomára bukkantam. Az 1510. évi alábbi bejegyzés például mind nevére, mind kilétére nézve hiteles:

„*En Lasarus Rosetus esztergomi kanonok*, eladtam a reám bízott nagyszombati tizedeket maguknak Nagyszombat város polgárainak és városközösségének, Vitus napja utáni szerdán (június 19-én) 245 forintért, mely összegnek fele részét kötelesek a most legközelebb következő és egymást követő Szent Mihály napján, a másik részét Mária születésnapján megfizetni; eladtam pedig nekik a termények és élelmiszerek teljes tizedét, a kenyérgabonával és a bortizeddel együtt. Nevükben teljes egészében saját kezével írott kéziratát adta nekem jegyzőjük Márton . . . stb. nevében. – Fizetett Szent Márton napján teljes egészében”²¹

A rangos és – városról lévén szó – biztos jövedelemmel 1510-ben és 1511-ben gazdálkodott Rosetus. De megtaláljuk nevét a kisbarsi tizedek, valamint a bajoni és ebedi széna részesedői között. A bor osztásában csak az Esztergomban tartózkodó kanonokok részesedtek, tehát Lázárnak is az érseki székhelyen kellett lennie, mert neve szerepel a bor osztásában is.

A tizedszedők jegyzékében figyelemre méltó a megnevezése: „Ad Decimas de Tirnauia electus est D(omin)us *Lazarus de roseto*”.²² Itt ugyanis a nagyszombati tizedszedő neve rövidebb formában, de számunkra beszédesebb módon íródott. A „de roseto” (Rosetóból való) kitétel vonatkozhat a származáshelyre, akár a toscani Grossetora, vagy a pugliai Roseto Valfortorere. Ez az azonosítás azonban csak feltételezés lehet, mert francia és olasz földön több Rosetus hely létezett.

A Roseti név olasz származásra utal – írta Irmédi Molnár László. Ha tehát Roseti olasz, akkor kapcsolatait inkább olasz honfitársaival, olasz hazája felől irányulónak kell feltételezni.²³ Bár ő ezzel nem értett egyet, ennek a vizsgálatát mégsem kerülhetjük el. Ugyanis Bakócz Tamás környezetében voltak Itáliából meghívott, magasan képzett személyek. Maga Bakócz is tanult itáliai egyetemeken, Bolognában és Ferrarában. Magas egyházi tisztsége is oda vonta őt – többek között éppen a térképészítés előtti években, amikor a pápai trón elnyerése reményében Rómában tartózkodott.

¹⁹ Zolnay László: Esztergomi utikalauz, 1957; Irmédi Molnár L. i. m. 107.

²⁰ Lukcsics Pál: Az esztergomi főkáptalan a mohácsi vész idején. Különlényomat az „Esztergom Évlapjai” 1927. III. évf. 2. számából.

²¹ Biblioteca Universitaria Bologna. Cod. 634. 21. Dr. Kenéz Győző fordítása. Lásd még: Dunakanyar 1980/2. 58. A bolognai kézirat felkutatásáért dr. Macchioni Ilonának mondok köszönetet.

²² Bibl. Univ. Bologna. Cod. 634. 19.

²³ Irmédi Molnár L. i. m. 108.

Az 1511. évi megválasztott tizedszedők jegyzékében újabb, fontos adatát leljük: „Ad Decimas de Ternauia Electus e. *M. Lazarus Rosetus*”.²⁴ Az 1510. évi jegyzékben írott Dominus kijárt minden hasonló magas tisztségű személynek. Itt azonban *Magister* áll, ami magasfokú képzést, egyetemi végzettséget jelez! Más neveknél is látunk fokozatot. Például Nyási Demeter kánonjogi doktor megnevezése: Dominus Demetrius doctor. Körömdi János egyházi doktoré: doctor Kermendius, Pesti Gergely egyházi licentista: Gregorius de pesth Licen. etc. Amennyiben a magister kitétel Lázárnál nem valami tisztségével párosuló gesztus, úgy az itáliai egyetemeken nyomára juthatunk. Hogy mind ez ideig egyetemi adatait nem találtuk, annak oka lehet az, hogy csak a magyar származásúak között keresve, erre esélyünk sem lehetett.

Lazarus Rosetusnak 1514-ben nyoma vész. Ha itáliai származását elfogadjuk, úgy feltételezhetjük azt is, hogy öt évi magyarországi működése után hazatért. Bakócz bíboros sorozatos presztizsvesztései – elesése a pápaságtól, a kereszties hadjárat kudarca – után ez érthető. Kiváló képességű iskolázott szakember lévén, otthon is megtalálhatta számítását.

Mindez persze csak feltételezés. Csak egy eddig mellőzött kutatási vonalról van szó. Létjogosultságát az adja, hogy a német egyetemeken Bakócz bíboros körébe vonható Lázárnak nyomára nem jutottunk, illetve a térkép kiadásában résztvevő német–osztrák személyek éppen a mű elsődleges szerzőjére nézve elfogadható támpontot adni nem tudtak.

A magyar térképészet történetének kutatói magukra hagyatkoztak a Lázár-kutatásban. Pedig a szétszóródott, nehezen fellelhető adatmorzsákat csakis a társtudományok széles területein dolgozó, nagy tapasztalatokkal bíró kutatótársaink segítségével tudnánk összegyűjteni és eredményesen értékelni. Ebben a munkában kérem a történeti tudományok művelőinek szíves közreműködését, abban a reményben, hogy mielőbb fellebbentessük a reneszánszban gyökerező magyar térképészet anonymusának, az első Magyarország-térkép megalkotójának csuklyáját.

²⁴ Bibl. Univ. Bologna. Cod. 634. 23.